

סוגיה ה: מצות השבתת חמץ (3): החיוב מדרבנן

רקע

כדי להשלים סוגיית השבתת חמץ יש ללמוד סוגיה נוספת העוסקת בזמן השבתת חמץ מדרבנן. לסוגיה זו חשיבות כפולה, גם חידוד החיוב מהתורה, וגם ידיעת החיוב מדרבנן. סוגיית הגמ' ארוכה מאוד, וניתן לחלקה לשלושה חלקים:

א. דף יא:יב. - חשש לטעות בשעות של עדים.

ב. דף יב: - השוואת החשש לטעות בזמן השריפה לטעות בשעות של עדים.

ג. דף יג. - פסק ההלכה במחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה.

אנו נתמקד בעיקר בחלק השני, שממנו ניתן ללמוד על מצות השבתת חמץ.

מקורות

א. גמ' יא:יג: "מתני' ר"מ אומר אוכלים כל חמש... וכל שכן הכא דהא פסידי לגמרי"

ב. רש"י יב: ד"ה שלא בשעת ביעורו, [כז: ד"ה שאם לא מצא עצים ישב ויבטל]
תוס' יב: ד"ה אימתי

בעל המאור ה. באלפס, "א"ר יהודה אימתי שלא בשעת ביעורו... ובי"ד שחרית ובשעת הביעור"

רא"ש פ"ב סוף סי' ג, "ולפירוש ר"ת דמפרש בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר... בכל דבר"

ג. רי"ף ה.ה: באלפס, "מתני' ר"מ אומר אוכלין כל חמש... וכן הלכה"

רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א הל' ח-י

ד. שו"ע סי' תמה סע' א ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ו, ושער הציון אות טז-יז]
סי' תמג סע' א ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ח-ט]

הסבר הסוגיה

"רבי מאיר אומר אוכלים כל חמש ושורפין בתחלת שש.
רבי יהודה אומר אוכלין כל ארבע ותולין כל חמש ושורפין בתחלת שש". [משנה יא:]

התורה מחייבת השבתת חמץ מחצות יום ארבעה עשר, חכמים חששו שמא יטעו בשעות, וחייבו לשרוף את החמץ בתחילת שעה ששית. רבי יהודה מוסיף, שמותר לאכול חמץ רק עד סוף שעה רביעית.

ניתן להבין באחת משתי דרכים את איסורי חמץ בשעה חמישית ובשעה השישית:

א. הרחקות מדרבנן. חכמים חששו שמא יטעו בשעות ויאכלו חמץ לאחר חצות, ולכן גזרו שאסור לאכול משעה חמישית, ואסור בהנאה וחייב בביעור משעה ששית.

ב. הרחבת איסור השהיית חמץ. התורה אסרה השהיית חמץ מהשעה השביעית, וחכמים הרחיבו את האיסור לשעות החמישית והשישית. לפי ההבנה הראשונה האיסור מדרבנן הוא איסור גברא, לפי ההבנה השנייה האיסור הוא איסור חפצא.

ניתן לחבר את שתי ההבנות, ולומר שיש הבדל בין האיסור בשעה החמישית לבין האיסור בשעה השישית. האיסור בשעה החמישית הוא הרחקה מדרבנן, ולכן אסור חכמים רק אכילת חמץ, האיסור בשעה השישית הוא הרחבה של איסור חמץ, ולכן אף הנאה מחמץ אסורה.

בין שתי ההבנות, האם האיסור מדרבנן הוא הרחקה או הרחבה של האיסור מהתורה, יש כמה נפקא מינות:

א. מכת מרדות. מהרמב"ם [הל' חמץ ומצה פ"א ה"י] משמע שהאוכל חמץ בשעה ששית לוקה מכת מרדות, והאוכל בשעה חמישית אינו לוקה. לפי ההבנה השנייה הסבר הרמב"ם ברור. חמץ בשעה חמישית אסור רק מפאת הרחקה מדרבנן, ועל הרחקה מדרבנן אין לוקים מכת מרדות. חמץ בשעה ששית הוא הרחבה מדרבנן של מצות תשביתו, וממילא החמץ אסור בחפצא, על איסור חפצא מדרבנן לוקים מכת מרדות.

ב. שרפת קדשים. מהרמב"ם [שם ה"ט] משמע, שאסור לשרוף קדשים בשעה חמישית, למרות שהם אסורים באכילה [מפאת איסור חמץ] ובהנאה [מפאת קדושתם]. הסבר הרמב"ם הוא שאיסור אכילת חמץ בשעה חמישית הוא איסור גברא, אבל החמץ בחפצא ראוי לאכילה, ולכן אסור לאבד בשעה זו קדשים בידים. בשעה ששית איסור אכילת חמץ הוא איסור חפצא מדרבנן, וכיוון שהקדשים אסורים בהנאה בחפצא, מותר לשרפם.

ג. כיצד מבערים חמץ בשעה חמישית ובשעה ששית אליבא דרבי יהודה, האם בשריפה או בכל דבר. אם האיסור הוא הרחקה מאיסור דאורייתא של השהיית חמץ - מותר להשביתו בכל דבר המשביתו, אם האיסור הוא הרחבה של מצות תשביתו, יש להשביתו בשריפה, כפי שמצות תשביתו מהתורה דינה בשריפה.

הראשונים נחלקו בדין זה. ר"ת [יב: תוס' ד"ה אימת] סובר שחיוב שריפה הוא רק לאחר חצות, אבל לפני חצות השבתתו בכל דבר. בעל המאור [ה. באלפס], מהר"ם חלאווה [יב: ד"ה אמר רב יהודה] ורבינו פרץ [יב: סוד"ה אימת] סוברים שבשעה ששית יש חיוב שריפה ובשעה חמישית השבתתו בכל דבר.

דין זה מחזיר אותנו ליסוד מצות השבתת חמץ, ולכן נרחיב עליו את הדיבור. הגמ' [יב:] מביאה ברייתא, שבה רבי יהודה מסביר מתי יש חיוב לבער חמץ בשריפה: "אמר רבי יהודה אימתי שלא בשעת ביעורו אבל בשעת ביעורו השבתתו בכל דבר". נחלקו הראשונים בהסבר הברייתא:

א. רש"י [ד"ה שלא בשעת ביעור]: "בשעת ביעורו" = בשעה שיש חיוב ביעור מהתורה - משעה שביעית ואילך. "שלא בשעת ביעורו" = שעה שאין חיוב ביעור מהתורה - שעה ששית וקודם לכך.

ב. ר"ת [בתוס' ד"ה אימתן]: "בשעת ביעורו" = השעה שרגילים לבער חמץ - שעה ששית. "שלא בשעת ביעורו" = שעה שביעית שאין רגילים לבער בה חמץ, כיוון שמבער חמץ שלא כתיקון חכמים לבער בתחילת שש.

ג. בעל המאור [ה. באלפס]: "בשעת ביעורו" = שעה חמישית - בשעה שלרבי יהודה יש מצות בדיקת חמץ. "שלא בשעת ביעורו" = משעה ששית ואילך.

לשיטת רש"י, חיוב שרפת חמץ הוא רק עד חצות, מחצות ואילך השבתתו בכל דבר. לשיטת ר"ת הדין הפוך, עד חצות השבתתו בכל דבר, ומחצות השבתתו בשריפה. בעל המאור דומה לשיטת ר"ת, אלא הוא מקדים את החיוב לשרוף כבר מתחילת השעה הששית.

שיטת ר"ת ברורה. לחיוב השבתת חמץ שני מוקדים, יש מצות השבתה, ויש איסור ההשיית חמץ. המשבית לאחר חצות מקיים מצות השבתה, והמשבית קודם חצות אינו מקיים מצות השבתה, אבל מונע עצמו מאיסור ההשיית חמץ. קיום מצות השבתת חמץ לשיטת רבי יהודה הוא רק בשריפה, ולכן אחר חצות יש לשרוף את החמץ, מניעה מאיסור ההשיית חמץ הוא בכל דבר, ולכן לפני חצות השבתתו בכל דבר.

בעל המאור סובר כשיטת ר"ת, והוא רק מוסיף, שכיוון שבשעה ששית יש מצות השבתת חמץ מדרבנן, ולכן אף בשעה ששית מצותו בשריפה.

את שיטת רש"י יש להבין בדרך אחרת. לדעת רש"י מצות תשביתו כוללת גם איסור להשהות חמץ וגם מצוה להשבית חמץ. ניתן לקיים את שני הדינים הללו רק בביעור החמץ לפני חצות, ומכאן שכוונת התורה היא לשרוף את החמץ לפני חצות דוקא. לאחר חצות אין קיום מצוה, אלא איסור השהיה בלבד, ולכן השבתתו בכל דבר.

הרא"ש [פ"ב סי' ג] מצמצם את שיטת רש"י למבער בשעה ששית בלבד, אבל המשבית בשעה חמישית - השבתתו בכל דבר. מרש"י בפרק שני [כו: ד"ה שאם לא מצא עצים] משמע שאף לפני שעה ששית השבתתו בשריפה בלבד, וכך מדייק הטור [סי' תמה].

לסיום הסוגיה נוסיף הסבר קצר למחלוקת אב"י ורבא לגבי טעות עדים בשעות [יסוד ההסבר הוא מדברי רבינו דוד יב. ד"ה ורחמנא אמר]. אב"י ורבא נחלקו ביסוד דין קבלת עדות. לדעת רבא גזרת הכתוב "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" נאמר רק בשני עדים המעידים עדות מכוונת, כשאין עדותם מכוונת אין עדותם עדות. לדעת אב"י גזרת הכתוב "על פי שני עדים או על פי שלושה עדים יקום דבר" מלמדת שכל עדות של שני עדים מקיימת את הדבר, ורק אם עדותם אינה תואמת הם נפסלים מגזרת הכתוב "ודרשת וחקרת היטב".

לדעת רבא עדים המעידים עדות שאינה מכוונת אינם עדים. האפשרות לקבל עדות של עדים המעידים על שעות שונות הוא רק מפאת המציאות ש"רובא דאינשי טועים בשעות",

וממילא עדותם מכוונת. לדעת אב"י, חוסר התאמה בעדות פוסלת עדותם, ולכן בכל מקום **שאפשר** להסביר את חוסר ההתאמה עדותם כשרה.

לדעת רבא מקבלים את עדותם רק כשיש הסבר ברור ומוחלט לחוסר ההתאמה בעדותם. לדעת אב"י מקבלים את עדותם בכל מקום שניתן לתת הסבר לחוסר ההתאמה בעדותם. לפיכך, אב"י יכול להסביר את שיטת ר' מאיר, שאדם אינו טועה ולא כלום, ואף על פי כן עדותם כשרה כשאחד מעיד בשתי שעות ואחד מעיד בשלוש שעות. כיוון **שיכול להיות** שהמעשה היה "במיקף תרתי ומעייל תלת", עדותם מקוימת. רבא אינו יכול להסביר כך את שיטת ר' מאיר, שאין לקבל עדים, שיש ספק האם עדותם מכוונת. לדעתו חייבים להסביר, שאדם טועה בשתי שעות, וממילא יש לנו הסבר מושלם לחוסר ההתאמה בעדותם.

סיכום

למדנו מסוגיה זו על מהות חיוב תשביתו מדאורייתא, ועל גדר החיוב מדרבנן. למדנו שלדעת רבי יהודה יש מצוה להשבית חמץ ויש איסור השהיית חמץ, וכמו כן למדנו שלדעת רבי יהודה קיום מצות השבתת חמץ הוא בשריפה בלבד, והמנעות מאיסור השהיית חמץ הוא בכל השבתה שהיא. לרוב הראשונים מצות השבתת חמץ היא לאחר חצות, ורק בזמן זה יש חיוב לבער חמץ בשריפה. לדעת רש"י מצות השבתת חמץ היא רק לפני חצות, ורק בזמן זה יש חיוב לבער חמץ בשריפה. בחיוב השבתה מדרבנן למדנו, שחכמים חייבו לבער את החמץ בשעה ששית, ולשיטת רבי יהודה, אסרו חמץ באכילה כבר משעה חמישית. ראינו שניתן שחמץ בשעה ששית הוא איסור חפצא, ובשעה חמישית הוא רק איסור גברא. בין שני האיסורים הללו יש נפקא מינה לגבי מכת מרדות, ולגבי שריפת קודשים.

הלכה

רב נחמן בשם רב [יג.] פוסק הלכה כרבי יהודה, שאסור מדרבנן לאכול חמץ בשעה חמישית, כך פוסקים גם הרי"ף [ה-ה: באלפס] והרמב"ם [פ"א ה"ט], וכך פוסק גם השו"ע [סי' תמג סע' א].

כפי שראינו לעיל, השו"ע פוסק כרבנן שהשבתתו בכל דבר, והרמ"א כותב שהמנהג לשורפו. למנהג לשרוף את החמץ כמעט שאין בסיס בשיטות הראשונים. הרי"ף והרמב"ם פוסקים כרבנן, וודאי שאין צורך בשריפת החמץ. ר"ת פוסק שהשבתת חמץ בשריפה לשיטת לרבי יהודה היא רק לאחר חצות, ובעל המאור מקדים משעה ששית, אנו משביתים בשעה חמישית, ולשתי הדעות אין משמעות לשריפת חמץ בשעה זו. הרא"ש בשיטת רש"י סובר שחיוב שריפה הוא בשעה ששית בלבד, וגם לשיטה זו אין לנו חיוב לשרוף. המנהג לשרוף חמץ הוא רק לשיטת רש"י כפי שמשמע ממנו בדף כז:, שחיוב שריפת חמץ הוא אף לפני שעה ששית.

אמנם המוצא חמץ לאחר חצות חייב לשורפו לשיטת התוס' מעיקר הדין. המשנה ברורה [סק"ו] כותב, שאף המוצא חמץ בפסח חייב לשורפו, אבל כאן יש ספק גדול, שהרי בתורה כתוב "אך ביום הראשון תשביתו חמץ", ומניין שיש מצות תשביתו גם בשאר ימי החג? המנחת חינוך [מצוה ט אות ב ד"ה והנה] מסתפק בדין זה, אבל הוא כותב שהסכמת האחרונים [נודע ביהודה

קמא סי' כ, ותנינא סי' ס, סא] היא כפסק המשנה ברורה [כך מוכח גם מתוס' כט: סוד"ה רב, וכך מפורש במרדכי סי' תקלג].